

Οι αρχιτεκτονικές υποθήκες ενός Αγίου Χίλια χρόνια μετά, τα μοναστήρια του Άθω συνεχίζουν να τηρούν πιστά τις γραμμές που όρισε, κτίζοντας τη Λαύρα, ο Άγιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης

[/ Άγιοι - Πατέρες - Γέροντες](#) / [Άγιον Όρος](#) / [Γενικά](#) / [Επιστήμες, Τέχνες & Πολιτισμός](#)

Φούντας, Παντελής Γ.

*«...ουδέ τούτο ατελές
ο σοφός αρχιτέκτων
και νέος Βεσελεήλ
είασεν...»*

Βίος Αγίου Αθανασίου
του Αθωνίτου (11ου αι.)

Η χερσόνησος του Άθω, ως αλίμενη, αγρίως ορεινή και αγεώργητη ήταν ανέκαθεν μια δυσπρόσιτη, δύσβατη και για αιώνες ακατοίκητη άκρη. Εχοντας όμως και θέση πάνω στον θαλάσσιο δρόμο και όχι μακριά από τον χερσαίο που ένωνε «συμβασιλεύουσα» και «βασιλεύουσα» πόλη του θεοκεντρικού Βυζαντινού κόσμου, Θεσσαλονίκη και Κωνσταντινούπολη, ήταν φυσικό να ελκύσει την προσοχή και τον ζήλο φιλέρημων ασκητών. Είχε επιπλέον το θέλγητρο να συνταιριάζει την παρθενική ωραιότητα «κατασκίου όρους και δασέος» με ξέφωτα προσήλια σε

μικρά οροπέδια, πλαγιές και ορμίσκους, αλλά και τόπους σκληρής και απαραμύθητης ερημιάς στις βραχώδεις θαλασσόπληκτες υπώρειες του Αθω.

Κατά τις όχι ευκαταφρόνητες, αν και ατεκμηρίωτες αγιορειτικές παραδόσεις - πώς μπορούν, π.χ., να αγνοηθούν αυτές που απηχούν το κλίμα της εικονομαχίας; - ο Αθως υπήρξε τόπος καταφυγής και άσκησης μοναχών και πριν από τον 9ο αιώνα για τον οποίο διασώζονται σχετικές ιστορικές μαρτυρίες. Σύμφωνα με αυτές, οι μοναχοί ζούσαν σε καλύβια και μικρά οικήματα (κελλία) μια ζωή που διαπνεόταν από τα αρχαιότροπα μοναστικά ήθη: των ερημιτών της απόλυτης μόνωσης και των ησυχαστών - κελλιωτών· δηλαδή ολιγομελών αδελφοτήτων, με 2-3 συνήθως μοναχούς, διάσπαρτων σε αραιές οικήσεις, όπου κύρια εκδήλωση κοινοτικού πνεύματος ήταν ο εκκλησιασμός σε κοινό ναό. Ωστόσο ένα μεγάλο κελλίον είναι ένα μικρό κοινόβιο. Γι' αυτό δεν είναι σαφές πότε πρωτοεμφανίστηκαν μοναστήρια. Συμπεραίνεται από μνείες στις πηγές η ύπαρξη πριν από τα μέσα του 10ου αιώνα «μοναστηριών» (π.χ. του Κλήμεντος, του Ξηροποτάμου, τα Βουλευτήρια). Το πρώτο μεγάλο κοινοβιακό μοναστήρι, η Λαύρα του Αγίου Αθανασίου του Αθωνίτου, που αρχίζει να χτίζεται το 963, αν και θεωρείται καινοτόμο για τα τότε θέσμια του Αθω, δεν ξεκόβει τους δεσμούς με το ησυχαστικό παρελθόν του τόπου: θεσπίζει και επιζητεί την εκπόρευση από αυτό ησυχαστών. Εκτοτε οι τρεις μορφές μοναχισμού συμπορεύονται αλληλέγγυα για μια υπερχιλιετή ιστορική διαδρομή.

Η δημιουργία μεγάλων μοναστηριών

Η Λαύρα του Αγίου Αθανασίου γίνεται γρήγορα το παράδειγμα για την ίδρυση, ή τη δημιουργία με επαύξηση, ανάλογων καθιδρυμάτων των οποίων στους κατοπινούς βυζαντινούς αιώνες δοκιμάζεται και εδραιώνεται, ή αντίθετα φθίνει, η μοναστική υπόσταση. Τον 14ο αι. ιδρύονται άρδην ή ενισχύονται σαν κάστρα, σε φύσει οχυρές θέσεις, λόγω του κινδύνου των πειρατικών επιδρομών, καθιδρύματα όπως η Μ. Διονυσίου, η Σίμωνος Πέτρα, η Μ. Παντοκράτορος. Την ίδια εποχή πραγματοποιούνται στο Ορος καλλιτεχνικά έργα μεγάλης πνοής. Αρκεί να αναφερθούν τα παραδείγματα των τοιχογραφιών του Πρωτάτου και της Μ. Βατοπαιδίου.

Μετά τη δυσπραγία της πρώτης περιόδου της Τουρκοκρατίας (που αρχίζει για το Ορος πριν από το 1430), τα τέλη του 15ου αι. προοιωνίζονται και ο 16ος αι. ανατέλλει μέρες ανόρθωσης και δημιουργίας, που φανερώνονται τόσο στην αρχιτεκτονική όσο και στη ζωγραφική. Χτίζονται και αγιογραφούνται Καθολικά (π.χ. Μ. Δοχειαρίου, Μ. Διονυσίου) και άλλα σημαντικά κτίρια και ενισχύονται οχυρώσεις. Στα μέσα του αιώνα αυτού χτίζεται και το ύστερο μοναστηριακό συγκρότημα, του Σταυρονικήτα, κατακλείδα της εικοσάδας των μοναστηριών που

έκτοτε παραμένει κλειστή.

Η επόμενη περίοδος αναζωογόνησης και ακμής, κοινής για ολόκληρο τον Ελληνισμό και τεκμηριωμένης από μεγάλο πλήθος σημαντικών κτισμάτων, αρχίζει γύρω στα μέσα του 18ου αι., αναστέλλεται με την Ελληνική Επανάσταση του 1821, για να συνεχισθεί ιδίως μετά τα μέσα του 19ου αι., με αισθητή όμως τότε διαφοροποίηση του αρχιτεκτονικού (και εικαστικού) ύφους. Ανεγείρονται μεγάλα Καθολικά, πρωτοχτίζονται ή ξαναχτίζονται ολόκληρες κόρδες (πτέρυγες). Επεκτείνονται περίβολοι για την αύξηση του ζωτικού χώρου μονών (π.χ. Μ. Ξενοφώντος, Μ. Οσίου Γρηγορίου) και μειώνεται η εσωστρέφεια που χαρακτηρίζει τη φρουριακή διαμόρφωση καθώς, περισσότερο απ' ό,τι πριν και σε θέσεις λιγότερο απρόσβλητες, ξεπροβάλλουν στις όψεις των τειχών ξυλόπηκτες προεξοχές, κλειστές (σαχνισιά) και ανοιχτές (απλωταριές).

Ετσι, με αλληπάλληλες μέσα στον χρόνο στοχαστικές προσαρμογές χώρων που σεβόταν ο καθένας την παρουσία και τη μορφή των άλλων γειτονικών του και όπου η ανάγκη για λειτουργικότητα ήταν η αφορμή για την αλλαγή αλλ' όχι και το μόνο κριτήριο για τον τρόπο επέμβασης, διαμορφώθηκε η εικόνα της μοναστηριακής αρχιτεκτονικής που αντίκρισε η γενιά μας. Σήμερα στον Αθω υπάρχουν, ως καταστάλαγμα μιας μακραίωνης παρουσίας και αλληλεπίδρασης των τριών κύριων τρόπων του μοναχικού βίου, τα εξής μοναστικά καθιδρύματα:

Τα είδη καθιδρυμάτων

1. Τα μοναστήρια. Είναι μεγάλα οικοδομικά συγκροτήματα μορφής κάστρου με περίκεντρη διάταξη των κτισμάτων γύρω από το νοητό κέντρο της αυλής, όπου ο μεγάλος ναός: το Καθολικό. Μικροί ναοί υπάρχουν ως παρεκκλήσια του Καθολικού, ελεύθερα στην αυλή ή μέσα στις πτέρυγες. Η φρουριακή οργάνωση ολοκληρώνεται με έναν τουλάχιστον υψηλό πύργο ως έσχατο αμυντήριο σε περίπτωση εκπόρθησης του κάστρου. Είναι ήδη φανερό ότι η λειτουργία της μονής προϋπέθετε και διατροφική αυτάρκεια. Πράγματι τα τρία βασικά αγαθά της παραδοσιακής δίαιτας, «ο άρτος, ο οίνος και το έλαιον», παράγονταν στο μοναστήρι. Τα σχετιζόμενα με τη σίτιση κτίσματα είναι: η τράπεζα, χώρος εστίασης με τυπική θέση απέναντι στη δυτική θύρα του Καθολικού, η εστία (μαγειρείο), το μαγκιπέιον (φούρνος) και οι αποθήκες: λαδιού (δοχείον), σιτηρών (ορείον), κρασιού (βαγεναρείον) και παντοειδών (οικονομείον). Η φιάλη του αγιασμού των υδάτων είναι ένα κομψό κυκλοτερές, θολοσκέπαστο περιστύλιο που περιβάλλει περίτεχνο αναβρυτήριο. Το νερό φθάνει στις κρήνες και στις στέρνες από την πηγή ή αντλείται από τα πηγάδια που προστατεύουν φρεατοστεγάσματα.

Στις κόρδες (πτέρυγες) βρίσκονται τα κελιά των μοναχών, ο ξενώνας των

επισκεπτών: αρχονταρίκι, καθώς και οι ειδικοί χώροι περίθαλψης των ασθενών και γερόντων. Σε μέρη ασφαλή στεγάζονται η βιβλιοθήκη και το σκευοφυλάκιο (κειμηλιοθήκη).

Εξω από τον περίβολο της μονής βρίσκονται το κιόσκι, κρήνες και, λίγο παράμερα, βοηθητικά κτίσματα: εργατόσπιτα, εργαστήρια, π.χ. το χαλκαδιό (σιδηρουργείο), μύλοι σιτηρών και λαδιού καθώς και στάβλος (βουρδουναριό).

Τριγύρω απλώνονται σε αναβαθμούς της γης περιβόλια και κήποι: η αμπελική (αμπελώνας), ο ελαιώνας, ο νεραντζώνας... Οχι μακριά χτίζονται και τα καθίσματα, καλογερικά σπίτια (όπου αποσύρονται μονάζοντας ησυχαστικά αδελφοί της μονής). Στον εγγύτατο πρόσφορο ορμίσκο δημιουργείται ο αρσανάς (το караβοστάσι) για τη φύλαξη του καϊκιού.

2. Οι σκήτες. Οι οκτώ «αρχαιόρρυθμες» σκήτες έχουν τη μορφή του παραδοσιακού αραιοχτισμένου χωριού, όπου τα σπίτια, λεγόμενα καλύβες, απλώνονται σποραδικά γύρω από τον κεντρικό κοινό ναό, το Κυριακό. Οι τέσσερις κοινοβιακές σκήτες είναι οικοδομικά συγκροτήματα με τη μορφή Μοναστηριού και συνιστούν νεοφανή μοναστικό θεσμό.

3. Τα κελιά. Είναι καλογερικά σπίτια που άλλοτε μοιάζουν με τις σύγχρονες τους ορεινοαγροτικές ή χωρικές κατοικίες της ευρύτερης περί τον Αθω περιοχής και άλλοτε με τα νοικοκυρόσπιτα ή αρχοντικά από τα οποία διαφοροποιούνται κυρίως λόγω της ύπαρξης ναυδρίου.

4. Τα ερημητήρια ή ασκηταριά. Είναι πραγματικές καλύβες αυτοσχέδιας κατασκευής, τρώγλες ή σπηλιές, σε απόμερες και δυσπρόσιτες θέσεις κυρίως στα νότια κράσπεδα του Αθω.

Η διαχρονική ενότητα

Η εμμονή στους πατροπαράδοτους λειτουργικούς - με την εκκλησιαστική αλλά και με την ευρύτερη έννοια - τύπους είναι η κύρια αιτία της διατήρησης σχεδόν αναλλοίωτων, για μία ολόκληρη χιλιετία, και των τύπων της αρχιτεκτονικής. Μπορούμε να πούμε ότι ο Άγιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης άφησε δύο Υποθήκες· ένα Τυπικό γραπτό: την Υποτύπωση και ένα Τυπικό κτιστό: το μοναστήρι της Λαύρας. Εκτοτε οι Αθωνίτες δεν διακινδύνευσαν ούτε ενδιαφέρθηκαν να πρωτο-τυπήσουν, να εισαγάγουν δηλαδή νέους τύπους αρχιτεκτονικούς, μολονότι υπήρξαν, όπως θα δούμε, δελεαστικές αφορμές. Η εντελής εκπλήρωση του μοναχικού σχήματος εξασφαλιζόταν μέσα στο δοκιμασμένο ως τα τέλη της πρώτης μ.Χ. χιλιετίας και αποκρυσταλλωμένο στη Λαύρα, λειτουργικό και αρχιτεκτονικό «σχήμα» που διέγραψε, κατά το πλείστον, ο Αθανάσιος. Αυτό μπορούμε να το κρίνουμε από την

εμμονή στον τύπο και στη χωροθετική συσχέτιση τριών κεντρικής σημασίας κτισμάτων: του Καθολικού, της Τράπεζας και της Φιάλης.

I. Ο Αθωνικός τύπος ναού (σταυροειδής εγγεγραμμένος με κόγχες - χορούς - στα άκρα του εγκάρσιου στελέχους του σταυρού) πρωτοδημιουργείται στη Λαύρα και επαναλαμβάνεται σε όλο το Ορος, σταθερά τον 11ο, 14ο, 16ο, 18ο ως και τον 19ο αιώνα.

Κανένα μοναστήρι δεν διανοείται να εφαρμόσει κάποιο νέο τύπο από τα λαμπρά Καθολικά που χτίζονται όχι μακριά από το Ορος, ήδη από τον 11ο αι. Αρκεί να θυμηθούμε το μεγαλόπρεπο Καθολικό του Οσίου Λουκά, αλλά και του Δαφνιού ή της Νέας Μονής στη Χίο, σε τύπο οκταγωνικό. Ακόμη, την εξαιρετικής πρωτοτυπίας εσωτερική διάρθρωση της Παρηγορίτισσας στην Αρτα (13ου αι.), που ήταν Καθολικό μονής. Καθώς και τα χωρίς χορούς μεσο-υστεροβυζαντινά Καθολικά της Κωνσταντινούπολης.

II. Η διατηρούμενη στη Λαύρα επιβλητική σταυρόσχημη διάρθρωση της τράπεζας, που πιθανότατα οφείλεται στον Αθανάσιο, είναι το σταθερά επιδιωκόμενο σχήμα τράπεζας για όλες τις μονές, όταν το επιτρέπει το διαθέσιμο εύρος της αυλής και της δαπάνης, ως τον 19ο αι. (πρβλ. Μ. Ζωγράφου).

III. Ο τύπος της φιάλης της Λαύρας, που η πρώτη κατασκευή της έχει αναχθεί στον 11ο αι., αποτελεί επίσης το πρότυπο ως την τελευταία δόμηση φιάλης τον 19ο αι.

Αν θέλουμε όμως να ιχνηλατήσουμε και τη βαθύτερη αιτία της διάρκειας τύπων και μορφών, θα πρέπει μάλλον να κατευθυνθούμε, περνώντας διαδοχικά τις τρεις θύρες και το βαρύ καταπέτασμα της Λιτής, στο κέντρο του Καθολικού: εδώ ο εικονολατρικός πλούτος της «διακόσμησης» και των τελουμένων ανακαλεί εκδηλώσεις αφοσίωσης της αλληγορούμενης παστάδος, στο «Ασμα Ασμάτων».

Η τυπολογία και η τεχνολογία

Πόσο μεγάλη ενότητα και πιστότητα χαρακτήρα διατήρησε ο αγιορειτικός κόσμος για μία τουλάχιστον χιλιετία δεν φαίνεται μόνο από την εμμονή στην τυπολογία των κτισμάτων· φανερώνεται και στην ισόχρονη διάρκεια της χρησιμοποιημένης τεχνολογίας. Ισως αρκέσουν δύο παραδείγματα: α. Στην οικοδομική (τεχνική): οι κυριότεροι τρόποι, αυτοί της θολοδομίας, χρησιμοποιούνται ουσιαστικά αναλλοίωτοι από τον 10ο ως και τον 19ο αι. όπου χτίζονται τα τελευταία Καθολικά. β. Στην παραγωγική τεχνολογία: ο τύπος του υδρόμυλου που κατασκεύασε ο Άγιος Αθανάσιος στη Λαύρα τον 10ο αι. ήταν παρόμοιος, αν όχι εντελώς ίδιος, με εκείνον που περιγράφει πριν από χίλια χρόνια ο Βιτρούβιος (β'

μισό του 1ου π.Χ. αι.) στο «Περί Αρχιτεκτονικής» βιβλ. Χ, 5, 2. Αυτός ο ίδιος τύπος υδρόμυλου συναντάται παροπλισμένος, βεβαίως, σήμερα σε κεντρικά μοναστήρια και λειτουργούσε ως τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας.

Ο κ. Παντελής Γ. Φουντάς είναι αρχιτέκτων, αρχαιολόγος.

Πηγή: tovima.gr